

Berlász Melinda

„Csak lélekben és gondolatban”

Veress Sándor Kodály-köszöntői az emigrációból

„A magyar művelődés egy test, egy egységes eszme, akár bévül a határokon, akár a diaszpórában szolgálja a magyarságtudatot.” (Veress Sándor levele Demény Jánoshoz)¹

Közleményünk két kimagasló magyar zenetörténeti személyiség emléke előtt tiszteleg: a 125 éve született Kodály Zoltánt, a nemzetnevelő zeneszerzőt, tudóst és pedagógust és a 100 éve született Kodály-tanítványt, Veress Sándort köszönti, akinek centenáriumát ugyancsak a jelen évben ünnepli az itthoni és a svájci zeneélet.² Amikor úgy döntöttünk, hogy Kodály Zoltán iránti tiszteletünk kifejezéséeként egy szerzői tanulmány helyett Veress Sándor Kodály-köszöntőiből adunk válogatást, az évfordulók aktualitásán kívül két szempontot tartottunk szemünk előtt. Egyrészt az a cél vezetett bennünket, hogy a mai Kodály-értékelésekkel egyidőben az egykori tanítványok hiteles Kodály-képét tárjuk a mai nemzedékek elé, és e történehető forrásokat mint személyes tanúságtételeket a magyar zenetörténeti tudat körébe vonjuk. Másrészt arra törekedtünk, hogy az elmúlt évtizedekben a magyar és idegen nyelven, külföldön publikált emigráns Kodály-irodalom még feltáratlan – megjelent és kézirat – forrásaival a Kodály-publikációk körét teljesebbé tegyük.

Kodály Zoltán egykori zeneszerzés-tanítványának, Veress Sándornak neve az elmúlt fél évszázadban szinte teljesen kiesett a magyar zenei élet ismeretéből. Ez a szellemi értékvesztés Veress Sándor 1949-es emigrációját követően máig érezteti hatását a magyar zenetörténeti ismeretek és a jelenlegi zenei élet terén. A sikerekben gazdag pályakezdés után Veress Sándor – az ugyancsak pályakezdő magyar értelmiségi és művésznemzedék számos jeles képviselőjével együtt – a második világháborút követő első nagy politikai megrázkódtatás évében, az 1948/49-es fordulat idején – elhagyta az országot. A Veress-életmű körül napjainkban is tapasztalható nagyfokú tájékozatlanság okán Demény János, neves Bartók-kutató még a 90-es években arra hívta fel a figyelmet, hogyha Veress Sándor

¹ Veress Sándor levele Demény Jánoshoz, 1979. febr. 6. In: Basel, Paul Sacher Stiftung, Veress-gyűjtemény

² Az első zenetörténeti rehabilitációs kísérlet, amely Veress Sándor életművének magyarországi befogadására irányult, 1982-ben történt, Veress Sándor személyes közreműködésével, 75. születésnapja tiszteletére. Berlász Melinda–Demény János–Terényi Ede: *Veress Sándor. Tanulmányok*. Budapest, Zeneműkiadó, 1982. 180. l.

neve és életműve szóba kerül, akkor mindig újra és újra be kell mutatni őt.³ Egykori tanácsának ma is engedelmességekünk kell.

A száz évvel ezelőtt, 1907-ben, Kolozsvárott született Veress Sándor történelmi múltú erdélyi családból származott. A kolozsvári eredetű familiában a nagyapa Kossuth adjutánsaként harcolt a szabadságharcban, és a bukást követően Kossuth emigrációs kíséretéhez csatlakozott. Az édesapa, Veress Endre oklevélkutató történész volt, kutatási témája főként Erdély történetéhez kapcsolódott, de kimagasló tudományos eredmény kísérte munkásságát a magyar–olasz művelődéstörténeti kapcsolatok feltárásának terén is. Az ifjú Veress Sándor zeneszerzői-népzenekutatói életműve két periódusra tagolódott: 42 éves koráig, 1949-ig Magyarországon élt, és elismertsége ellenére (1949-ben Kossuth-díjjal tüntették ki, melyet emigrálása okán már nem vehetett át) 1949 februárjában emigrált. Magyarországon töltött életperiódusával egyező időszakot, ugyancsak 42 évet töltött emigrációban, Svájcban, ahol 1992-ben bekövetkezett haláláig élt és dolgozott.

Veress életművének szellemi gyökerei elválaszthatatlanok két tanárának, Bartóknak és Kodálynak művészi és tudományos programjától. A Zeneakadémián előbb Kodály zeneszerző osztályában tanult, ezt követően Bartóknál folytatott zongoratanulmányokat. Mesterei példáját követve, Veress is, mint az 1925 után végzett Kodály-növendékek jelentős része, a népzenekutatói mozgalom vonzásába került, és már diplomaévében, 1930-ban, népdalgyűjtő útra ment Moldvába. Az akkoriban még felfedezészámba menő moldvai dallamanyagot – a Veress által hangfelvételen is rögzített mintegy százötven népdalt –⁴ Bartók és Kodály egyként nagyra értékelték. Elismerésük szerepet játszott abban, hogy Bartók a Magyar Tudományos Akadémián folytatott népzene-kutatási munkálatai során 1934-től 1940-ig asszisztenseként alkalmazta Veressét. Az ifjú komponistát a 40-es évek fordulójától a Kodály–Bartók tanítványnemzedék kiemelkedő személyiségeként értékelték a kortársak. Veress elmélyült, tudományos felkészültsége a magyar zenepedagógiai reformtervek megvalósulásában is előtérbe került: számos ifjúságnak szóló kompozíciójával és zeneakadémiai tanári tevékenységével Kodály zeneoktatási programjának folytatójává vált.

Veress Sándor Kodály-élményei két korszakban, két nézőpontból táplálkoztak. Az első időszakban, 1925-től 1929-ig, Kodály zeneszerző növendékeként heti többszöri személyes érintkezésben állt tanárával, majd pályakezdése első két évtizedében az itthoni zeneszerzés, népzenekutatói, zeneszerzésoktatás és a zenepedagógia időszerű feladataiban Kodály programjához kapcsolódva alakította ki munkaterületeit. A százas nagyságrendű Kodály-tanítvány közül Veress a Kodály körül csoportosult eszmetársakhoz tartozott, akik tanulmányaik befejezése után munkatársként érintkeztek a mesterrel. A negyvenes évek első felében Veress két munkakörben is csatlakozott Kodályhoz. Népzene-kutatási megbízását, Bartók távozását követően, 1948-ig Kodály mellett folytatta a Magyar Tudományos Akadémián. Néhány évvel később, 1943-tól 1949-ig Kodály zeneszerzés-tanári örökségét vitte tovább a Zeneakadémián. Számos ifjú zeneszerző tanáraként tartják számon a II. világháború után induló zeneszerző nemzedék tagjai: így például Ligeti György és Kurtág György visszatekintéseiben ismételtelen fény derül Veress Sándor tanári tevékenységére.

Veress Kodály-kapcsolatának közvetlensége merőben megváltozott 1949-ben bekövetkezett emigrációja után. Berni életperiódusának négy évtizedében (1949-től 1992-ig) Veress szinte haláláig⁵ nem adta fel 1949-től kezdődő magyar menekült státusát, bár ennek

³ Demény János: *Levelek az emigrációból. Veress Sándor két levele Molnár Antalhoz*. Jelenkor, 1991. december, 1014–1027.

⁴ Veress Sándor: *Moldvai gyűjtés*. In: *Magyar népköltési gyűjtemény új folyam*, XVI. kötet. Sorozatszerkesztő: Voigt Vilmos. Szerkesztők: Berlász Melinda és Szalay Olga, Múzsák Kiadó, 1989. 419. l.

megváltoztatására az évtizedek során számtalan lehetősége nyílt volna. A magyar emigránsok körében e páratlan „hűségnyilatkozaton” túl szellemi identitását svájci megbízatásaiban érdemileg is érvényre juttatta. Az új magyar zenepedagógia és népzene tudomány eredményeinek európai meghonosítására tett kezdeményezéseiből két példát idézek: a berni konzervatórium tanáraként az elméleti oktatásban már a hatvanas évektől kezdve bevezette a Kodály-módszert, egyetemi professzorként a magyar népzene tudomány eredményei alapján alapította meg a berni egyetemen a zeneethológia tárgyat. A rendszerváltás fordulatát 82 évesen élte meg. Az évtizedeken át várt hazatérés megvalósulásában egészségi állapotának gyors romlása megakadályozta.

Az emigráció évtizedeiben a Kodálllyal való kapcsolattartás a közvetett érintkezés csatornáira szorult. Mint az köztudott, Magyarországon a nyugat-európai levelezés még a hatvanas évek első felében is negatívként megítélt, politika megfigyelést kiváltó cselekedetnek számított, amely az otthoni rokonokra, barátokra nézve kellemetlen következményekkel járt. Veress már az ötvenes évek első felében arra az elhatározásra jutott, hogy a nyugat-európai magyar emigráns médián keresztül – a „lélek és gondolat” csatornáin – teremtsen szellemi kapcsolatot hazájával. E meggyőződésének érdekében már az ötvenes évek elejétől csatlakozott a *Látóhatár*, illetve a későbbi *Új látóhatár* című emigráns magyar nyelvű folyóiratok szerzői gárdájához, és terveinek megfelelően zenei cikkeket tett közzé a nevezett folyóiratokban. Hasonlóképpen a szellemi kapcsolatteremtés igényével kapcsolódott be a müncheni Szabad Európa rádió tevékenységébe, ahol éveken át lehetőséget kapott a személyes véleménynyilvánításra, többnyire a magyar zeneélet aktuális kérdései kapcsán. Írásaiban és előadásaiban az ötvenes és hatvanas évekbeli hazai eltorzulások, értékvesztések ellensúlyozására törekedett, és ez a szándéka Kodály- és Bartók-írásaiban is az emigrációbeli függetlenség és igazságvállalás erkölcsi adottságaként érvényesült.

Ebből a meggyőződéséből következett, hogy egykori mesteréről, Kodályról az évfordulók periodikus alkalmaihoz kapcsolódva nyilvánosságnak szóló írásokban emlékezett meg. Veress, aki már 1942-ben, Kodály hatvanadik születésnapján a tanítványnemzedék nevében köszöntő írást intézett a Mesterhez,⁶ 1949 után, a térbeli és időbeli távolság ellenére, az emigránsok képviselőjében egy „második” köszöntésben fejezte ki tiszteletét a magyar szellemi élet vezéralakja előtt. A hazai és az emigráns Kodály-tanítványok viszonylatában Veress Kodály-publikációi egyedülálló irodalmi megnyilvánulásként értékelhetőek nemcsak számarányukat és négy évtizedet meghaladó időközüküket, hanem a változó történelmi szemléletre reflektáló tartalmukat tekintve is. Veress Kodály-írásainak belső indítékát Molnár Antal ismerte fel először, amikor európai és magyar „misszió”-ként értékelte azokat. Veress, akit még Kodály halálát követően is foglalkoztatta a Kodály-kép Európában és itthon is jelentkező téves nézőpontja, az 1982. évi centenáriumi alkalmával számos nemzetközi fórumon tette közzé hiteles nézeteit. Többéves forráskutatásaim eredményeként, írásainak ismeretében megállapíthatóvá vált, hogy mintegy tíz magyar nyelvű, és szinte ugyanennyi idegen nyelvű írásműben foglalkozott Kodály történeti szerepével, művészi jelentőségével.⁷

⁵ Súlyos betegsége hatására, halála előtt 2 hónappal, számos gyakorlati és pénzügyi tényező kényszerítő hatására mondott le magyar állampolgárságáról. E kényszerű, ténylegesen formális döntése nem jelentett változást életre szóló nemzeti elkötelezettségében.

⁶ Veress Sándor: *Kodály Zoltán hatvanéves*. In: Gunda Béla (szerk.): *Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1–4. l.

⁷ Veress Sándor Kodály-képe: kétoldalú, hiteles tanúságtétel. *Veress Sándor magyar és idegen nyelvű Kodály-írásainak és -előadásainak történeti szerepe a Kodály-irodalomban*. In: *Az Idő rostájában I. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. L'Harmattan, Budapest 2004, 327–355. l.

Veress Kodály-publikációiban elkötelezett módon juttatta érvényre politikamentes, értékekre koncentrááló szemléletét, és autentikus személyiségként a Kodály-kérdés történeti távlatú hitelességét képviselte kiemelt jelentőségű európai sajtó fórumokon.⁸

Veress Kodály-írásainak összképe 1942-től 1989-ig a Kodály-irodalom fehér foltjaként értelmezhető. Ez a hiányosság részben a hazai és emigráns irodalmi fórumok egymástól elszigetelt helyzetéből, ismeretköréből következik, továbbá az emigrációs életművek szellemi visszacsatolásának megkésettiségeivel és kutatási nehézségeivel magyarázható. Az európai sajtóban idegen nyelven megjelent Kodály-publikációk pedig (beleértve Veress-írásait is) a nemzetközi forrásoktól elzárt körülmények és a szellemi kapcsolattartás hiánya okán rekedtek kívül a hazai irodalmi tájékozódás látóköréből.

Veress Kodály-írásainak számbavételére a közelmúltban külön tanulmányt szenteltem,⁹ melynek keretében a felkutatott Kodály-publikációk közül csak egy-két rövidebb írás és nyilatkozat közlésére volt alkalmam.¹⁰ A jelenlegi Kodály-évforduló lehetőséget nyújt ezeknek az európai szemléletű, személyes indítékú Kodály-méltatásoknak a bemutatására. Ha nem is a Veress-től származó magyar nyelvű Kodály-írásműcsoport teljes anyagának közlésére – hiszen az 1942-es Gunda-émlékkönyvben megjelent Veress-cikk máig az érdeklődés előterében maradt –, de legalább arra a négy emigrációban fogant magyar nyelvű Kodály-köszöntőre, amelyeket Veress még Kodály életében azzal a szándékkal fogalmazott meg, hogy a „lélek és a gondolat” útján kapcsolatot teremtsen egykori tanárával. Tudomásunk szerint a három folyóiratbeli közlemény biztosan eljutott Kodályhoz, bár erre vonatkozó, Kodálytól származó írásbeli reflexió nem ismeretes, arról viszont nincs tudomásunk, hogy az 1952-ben, a Szabad Európa rádióban elhangzott szimbolikus tartalmú Veress-visszatekintésről Kodálynak volt-e tudomása.

Az alábbiakban közzétett négy Kodály-köszöntő közül három folyóirati közleményként jelent meg 1952-ben, 1957-ben és 1962-ben a már fent említett fórumok hasábjain. Történeti jelentőségük keletkezéstörténetük szituációjából fakad: az emigráció első éveit, évtizedét megélt tanítvány elszigeteltségre kárhóztatott állapotában nem tud szabadulni emigrációs döntésének emberi-szakmai megítélésétől, kérdéseitől. Vívódások, keserves kérdések terhelik ezeket a köszöntőket, melyek végkicsengéseként Kodály életpéldájában ismeri fel a pozitívan értelmezhető választ, a jövőt. Az írások őszintesége, személyes tónusa ötven év távlatában is mellbevágóan érinti az olvasót, és ez a tapasztalat fokozottan érvényesül, ha a Veress-cikkeket a hazai környezetben publikált Kodály-köszöntések formálissá váló tartalmával vetjük össze. Az 1952-ben elhangzott rádióelőadás szövege – harmadik közleményként publikálva – első alkalommal kerül közlésre.¹¹ Az előadás komikus és tragikus tónust ötvöző előadásmódjában jól érvényesül Veress stílusának kettőssége, amely az írásművek és az előadások műfaji különbségében az irodalmi csiszoltság és az epikus elbeszélés szabadságának ellentéte nyilvánul meg.

Az emigrációból Kodályhoz intézett Veress-köszöntések és -írásművek felkutatásával és közlésével kettőszakadt magyar művelődésünk szellemi egységének visszaállítására tettem egy csekély zenetörténeti vonatkozású kísérletet.

⁸ Több ízben publikált a nemzetközi érdeklődésre számot tartó *Neue Zürcher Zeitung*-ban.

⁹ Lásd a 7. jegyzetet

¹⁰ Veress két magyar nyelvű Kodály-nekrológját, egy idegen nyelvű tanítványi nyilatkozatot és az ún. „brüsszeli” nyilatkozat magyar fordítását tettem közzé a fent idézett Vargyas-émlékkönyvbéli tanulmány mellékleteként. *i.m.* 345–351. l.

¹¹ A kézirat a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete Veress-gyűjteményében található.

Veress Sándor négy Kodály-köszöntője az emigrációból (1952–1962)

1.

A 70. születésnap tiszteletére –1952. december (szerk.)

MÁSODSZORI JUBILEUMI ÍRÁS KODÁLY ZOLTÁNHOZ (Varietas nunc non delectat)

*„Mély gyökerű művészet csak akkor keletkezhetik, ha milliók éreznek és gondolkodnak egyformán, s ezt egyeseknek sikerül kifejezni. A magára hagyott művész olyan, mint a vezér sereg nélkül, vagy a pap hívek nélkül. Legjava erejét nem fejtheti ki.” „Ha a művész nem érzi maga mögött saját nemzetét, könnyen lankad az ereje, mint Antheusé.”**

1940-ben, olyan időben írta Kodály Zoltán ezeket a sorokat, amikor a magyar szellemi életet első ízben borzongatta meg az emigráció – külső vagy belső emigráció – kényszerűségének gondolata. Bartók ekkor már rálépett a kivándorlás göröngyös útjára, hogy arról soha többé ne térjen vissza. És ezeket a sorokat mintha önvallomásos feleletnek szánta volna arra a már korábban felvetődött kérdésre, miért maradt otthon, holott az emigrációra éppúgy megvolt a lehetősége, mint Bartóknak. Mint minden mély gondolatnak, ennek aktualitása sem vesztett az erejéből az évek múlásával. 1947 és 49 között a magyarságra rázúdult második égszakadással a magyar szellemi élet minden becsületesen gondolkodó képviselőjének központi kérdésévé lett: maradni és próbálni otthon menteni a még menthetőt, avagy menni, és megkísérelni papnak lenni idegenben, hívek nélkül.

Hogy ki maradt és ki ment – amíg még lehetett –, abban természetesen külső és egyéni körülmények súlyosan estek latba. Sokan, kik menni akartak, csupán az időpontban számították el magukat. Azok pedig, akik politikai vonalon közvetlenül voltak fenyegetve, a kérdés vagyis formája fel sem vetődhetett. Kodály egész múltja, sajátos központi helyzete a magyar szellemi életben, amely abból a tényből eredt, hogy működési köre és hatóereje messze a szakzenészen túl sugárzott ki a magyar kultúra európai teljességében, 1940-ben írt sorait aktuális és egyben tragikus feleletként érzik a ma oly sokszor és sokaktól feltett kérdésre: miért nem választotta Kodály az emigrációt az otthonmaradás helyett? De a felelet erre – Kodály saját válasza – épp azért oly tragikus, mert az egyén élete szempontjából tekintve minden, csak nem a kérdés megoldása. Papnak lenni egyre fogyó hívek és követők nélkül, művésznak lenni a *hazai* földön idegenben, nemzet, sőt nép nélkül maga mögött: tragikus sors a Kossuth-díjak és születésnap ajándékos ünneplések papírkulisszás, hazug világában.

Az emberi szenvedés szavakban kifejezhetetlen fokát produkáló korunkban a magyarságot ért sorstragédiák 1914-gyel kezdődő és a jelenben minden nappal folytatódó végtelen láncolata különleges helyet foglalnak el, mert nemzeti létünk egy olyan történelmi pillanatban szakadtak ránk, amely a csapás súlyosságát és jövőnkre való kihatását sokszorosan felfokozza, sőt esetleg végzetessé teheti. A magyar művelődés a két világháború közti időszakban, minden politikai, gazdasági és szociális ferdeségek, bajok és megoldatlanságok ellenére, olyan szerencsés konstellációban volt, amely csak igen ritkán adódik egy nemzet életében. Minden kulturális és gazdasági előfeltétel adva volt egy európai magyar életforma végleges kialakításához és ehhez ugyanakkor készen állt, az élet minden területén, egy megfelelő, európai és magyar tájékozottságú, rendkívül magas színvonalú vezetőgárda, amely mindjobban támaszkodhatott egy pozitív irányban fejlődő közösségre. Másfelől viszont Európa délkeleti központjának ütközőszférájában ez volt az utolsó pillanat, ami-

* Kodály Zoltán: *Magyarság a zenében*. 1940.

kor politikai helyzetünket a még megmaradt területen konszolidálhattuk volna. 1944. március 19-e, azután pedig 1947 halomra döntött és megsemmisített minden reményt, mártán a fenyegető sötétség első árnyéka már azon a falevélhullásos őszi napon megbor-zongatta a nemzetet, mikor Teleki Pál ravatala előtt megrendülten álltunk. Kodály Zoltán fentebb idézett remek tanulmányát még ezekkel a szavakkal zárhatta 1940-ben: „Egyik kezünket még a nogáj-tatár, a votják, a cseremis fogja, másikat Bach és Palestrina. Össze tudjuk-e fogni e távoli világokat? Tudunk-e Európa és Ázsia kultúrája közt nem ide oda hanyódo komp lenni, hanem híd s talán mindkettővel összefüggő szárazföld? Feladatnak elég volna újabb ezer évre.” Ma ebből bizony Magyarországon csak a nogáj-tatár maradt kézszorító, annak is legrosz-szabb fajtája, a steppe-barbarizmus. Ilyen görög sorstragédiás események idején az egyén élete nem sokat számít, és az egyén legtöbbször nem is ura többé saját helyzetének. A két nagy, temperamentumban oly ellentétes, és épp ezért a külső eseményekre is divergálóan válaszolt kortárs, Bartók és Kodály valóságos szimbólumai annak, hogy a művész számára ilyen korban, ha egy ilyen sorstragédiának kitett közösséghez tartozik, tulajdonképpen nincs megoldás. Bartók emigrációja sem egyéni, sem művészi szempontból épp úgy nem volt végső fokon megoldás, mint ahogy Kodály mai itthonmaradása is, sem emberi, még kevésbé művészi oldaláról nézve, nem nevezhető annak.

A szabad világban szétszóródott magyarság sokkal csendesebben, mint a mai hiva-talos Magyarország, de annál igazabb és mélyebb hagyományhűséggel emlékezett meg 1952. december 16-án Kodály Zoltán hetvenedik születésnapjáról. Emlékezetünkben van még a 10 évvel előtti 60 éves forduló ünnepe, amelyen egy egész ország, Soprontól, Szombathelytől, Kolozsvárig és Marosvásárhelyig, Rimaszombattól Újvidékig ünnepel-hette nagy fiát. És ha felnyitjuk azt az emlékkönyvet, amely akkor a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában, Gunda Béla kolozsvári egyetemi tanár kitűnő szerkesztésében és az akkori kiváló kultuszministerünk, Szinyei Merse Jenő (az első magyar kultuszminister, aki Kodály, Bartók, az új magyar zene és a magyar népzenei gyűjtés jelentőségét valóban felismerte és átérezte) előszavával megjelent, némi büszkeséggel állapíthatjuk meg, hogy Magyarországon a háború kellős közepén, elvágva Nyugattól és a náci barbarizmus molochjának nyomasztó árnyékában, lehetséges volt egy olyan gyűjteményt összeállíta-ni, amely a legkiválóbb magyar folkloristák és ethnographusok cikkei mellett világhírű nyugati és más tudósok egész sorát vonultatta fel ez alkalomra írt tanulmányaikkal. Hogy csak néhányat említsünk közülük: H.G. Farmer (Glasgow), J. Handschin (Basel), K. Jaap (Amsterdam), I. Krohn és A. Väisänen (Helsinki), T. Nordlind (Stockholm), A. Schaeffner (Párizs), K. Jeppesen (Koppenhága), F. Arsunar (Ankara) és még sokan mások. Tíz év még nem olyan nagy idő az egyes ember életében sem, egy nemzet életében csupán egy perc talán, s a másodperc tört része Európa történetében. De ez a tíz év elég volt, hogy a rombolás démonai tatárjárást megszégyenítő alapaosággal mindent tönkretessenek. Ha e pusztulás közepette maradhat még hitünk és reményünk, akkor e hit táplálója az olyan életmű, mint a bartóki mellett a kodályi oeuvre. Ez az életmű, mint a bartóki is, nem mérhető le csak zenei téren. Mindkettőre jellemző, hogy a magyar művelődés teljes körét átfogja. Kodály, aki különben is a poeta doctus típusa (irodalmi párhuzamát Babitsban, míg Bartókét inkább Adyban láthatjuk) különösképpen predesztinálva volt erre a szerepre. Zeneszerzői munkásságára is ez nyomja rá a bélyegét. Rendkívül egyéni zenei nyelve egyformán szí-vott fel és olvasztott egybe elemeket a régi és új magyar népzeneből, a történelmi magyar zenéből (csak egy közismert példa erre: a Hány verbunkos közzenéje) és Európa mai és régi nagy stílusából. Zeneszerzői indulása Debussy búvköréből lépett ki, míg későbbi, a mai zeneszerzők között páratlanul álló kórusművészetét sokévi alapos Palestrina-tanulmányai alakították ki. (Kodály ma kétségtelenül Palestrina legkitűnőbb ismerői közé tartozik.) Művészetének gyökerei részben a 16. század európai kultúrájába nyúlnak vissza, részben

a magyar múltba. Nem véletlen, hogy fő művének, a Psalmus Hungaricusnak szövegéül Kecskeméti Vég Mihály 16. századi református prédikátor zsoltárát választotta. És ezt a zenét igazán csakis az értheti meg, aki ismeri ennek a kornak a mély zengésű, tömör, gyönyörű képekben és példázatokban gazdag magyar nyelvét. De gyökerének legmélyebb szálaival abba a mintegy háromezer éves magyar népzenei múltba nyúlik vissza, amelyről írásos hagyomány nem, csak az erdélyi és dunántúli népdalok ősrétege beszélt szinte megfoghatatlan elevenséggel és tisztasággal még húsz-harminc évvel ezelőtt is. Ez az ősi magyar ötfokú zenei stílus a legmélyebb alapja Kodály zenéjének. Dallamainak, melyek még akkor is, ha hangszeren szólalnak meg, az énekelhetőség elvéből fakadva par excellence vokális jellegűek, konstrukciós bázisa ez az ősi pentatónia és Kodály egész zenei stílusát ennek törvényei, fordulatai, funkcionális viszonyai határozzák meg.

Kodály nem forradalmár, hanem összefogó, rendszerező, megtartó, hagyományörző típus. A 16. századból, amely Európa művelődés- és zenetörténetében csakúgy, mint politikai eseményeiben igen ellentétes áramlatok és nagy összecsapások mozgalmassá szűzöada volt, Palestrinában, a nagy kiegyenlítőben, a hagyományok szerves továbbépítőjében, a nagy betetőzőben találja meg példaképét. A múltnak ez a szorgos gondosságú feltárása jellemzi népzene gyűjtői, népzene tudományi és a magyar történelmi és nyelvi hagyományok terén végzett kutatómunkáját is. „A hangadás”, „A magyar kiejtés romlásáról”, „Vessünk gátat kiejtésünk romlásának”, „Néprajz és zenetörténet”, „Mentség, Tótfalusi Kis Miklós könyvének ismertetése” című tanulmányai – hogy csak néhányat említsünk – tanúskodnak ez irányú munkásságáról egyéb népzene tudományi művei mellett. Irodalmi munkássága impozáns méretű. Első, 1905-ben, az Ethnographiában megjelent „Mátyusföldi gyűjtés” című cikkétől 1942-ig bezáróan 76 tanulmányt és cikket közölt, köztük olyan könyvnek is beillő műveket, mint „A magyar népzene” című alapvető munkája.

Végül nem volna teljes megemlékezésünk, ha nem szólnánk, legalább csak néhány szót, a nevelő, sőt nemzetnevelő Kodályról. A budapesti Zeneművészeti Főiskolán végzett 35 évi pedagógiai tevékenységével egészen új típusú magyar zenészgárdát nevelt fel, amely irányító kezei alatt a legbiztosabb európai és legmélyebb magyar hagyományokat szívta magába s vitte ki az életbe, akárhová is vetette a sors. Szerte a világon ma jóformán minden magyar muzsikusközvetlenül, vagy legalábbis valamilyen formában közvetve az ő iskolájának neveltje. (Ha másképp nem, akkor legalább úgy, hogy a Zeneművészeti Főiskolán az utóbbi évtizedben senki, semmilyen tanszakon, végbizonyítványt nem kapott anélkül, hogy legalább háromszáz magyar népdalt ne tudott volna kívülről!) Ha extra Hungariam est vita, és ha egy nemzetet hagyományai tartanak meg, akkor még talán hihetjük, hogy a mag, amelyet az ilyen kodályi nevelések elhintettek, záloga lehet a magyar jövőnek. A jelen sok mindent tönkretelhet, leronthat. De nincs az a külső erőszak, amely a lelkekbe plántált igazi hitet a nemzeti hagyományok megtartó erejében megölheti, amíg ezek a lelkek a szellem erejével hatnak. És ezt tudja a mai Kodály. És tudják, épp oly jól, a hatalom mai birtokosai is, anélkül, hogy ellene valamit tehetnének. Que mutatio rerum!

(Megjelent: *Látóhatár*, 1953. január)

2.

A 75. születésnap tiszteletére – 1957. december (szerk.)

KÖSZÖNTŐ KODÁLY ZOLTÁNNAK

Az otthoni és a két emigrációban külföldre származott magyarság, egymástól ugyan távol, de lélekben együtt, meghatottan gondol az Andrássy útnak arra az Oktogonra néző földszintes saroklakására, amelyben a mai magyarság egyik legnagyobb szelleme, Kodály

Zoltán ünnepelte 75. születésnapját. A volt tanítványok és tisztelők otthon maradt együttese e napon fölserkenve bizonyára lanttal, citerával ékesen indította, ha nem is az időknék, de az ünneplőknek szóló vígságos nótáját.

Az ünneplők másik része, azok, akik külföldre szakadtak, a modern barbárság e századában, amely a távolságot legyőző technikai fejlődéssel fordított arányban köti gúzsba az emberiség egy nagy részét, földhözragadtá és a világtól elzárt pátriákká kárhoztatva az otthon maradottakat, csak lélekben és gondolatban kopogtathatnak Kodály tanár úr aytáján. De ha, jókívánásaikat hozva, a valóságban nem is szoríthatják meg Kodály Zoltán kezét, és szétszórtságukban lantos sereggé sem verődhetnek össze, mégsem mulaszthatják el, hogy legalább e folyóiratban ne küldjenek üdvözlő szót az ősz Mesternek.

A londoni Timesben Ernest Newman nemrégiben arról értekezett, hogy a mai modern államok hiába nevelik föl futószalagon, tervnevelési módszerekkel (és mi hozzátehetjük: a jövő talán már Madách tervszülettetési látomása szerint) a világuőbe kutyákat lövő tudósok százait meg ezreit, egyet ez az egész tisztas társaság nem tud: egy második Trisztán komponálni. A nagy angol zenekritikus korántsem akarja a tudomány teljesítményeit lebecsülni, csupán annyit mond, hogy az emberi elme lehetőségei elé is természetes korlátok vannak szabva. Ez igen megnyugtató manapság, amikor a homo sapiens, technikai ismereteinek göggyében, mindinkább elfeledkezik arról, hogy emberi lényegének szűk kereteiből kilépnie még agytekervényeinek mesterséges úton való meghatványozásával sincs módjában.

Ez jut eszünkbe most, amikor a 75 esztendőű Kodály Zoltánra gondolunk. Hány politikai műhold keringett már a magyar égbolton, mióta a galántai állomásfőnök Zoltán fia belépett az elemi iskolába, mezitlábás pajtásai közé! Visszagondolva e régmúlt időkre, úgy tetszik, volt e műholdak között veszélytelen is, legtöbbször azonban veszedelmes volt a magyar népre. Egyik-másik meg éppen veszett kutyával volt töltve, nem is egygel. Olyan is akadt, amely az egész magyar glóbuszt elpusztítással fenyegette: tatár, török, osztrák műholdak. De ez is elmúlt, és elmúltak a sputniklövő politikacsinalók is. Jöttek, mentek, kilőtték különböző színű golyóisaikat, azután eltűntek a történelemből és a magyar életből. Ki gondol ma már velük? De megmaradtak az írástudók. Igaz, közülük sem azok, akik egykor e hivatás valóságos vagy képzelt áruőiról szónokoltak, de azután maguk is áruőok lettek, a nép elárulói, a zsarnokság kiszolgálói. Hanem azok, akik hívek maradtak a néphez, nem politikai ügyeskedésből, nem egyéni előnyökért, nem divatból, hanem mély belső meggyőződésből, lelki közösségből, a népi – nemzeti – kulturális ideálhoz egy hosszú életen át kitartó és mindig elmélyültebb hűségből. Ezek közé tartozik Kodály Zoltán.

Évszázados létfenntartó harcaiban a magyar nemzet mindig arra kényszerült, hogy időnként kétféle szellemi-politikai vezető típust kövessen. A kossuthi forradalmi, harcos cselekvő (és többnyire tragikusan elbukó) típust, meg a Deáki evolúciós, az időt bölcsen kiváró, inkább passzív rezisztencia felé hajló (és nemegyszer győzedelmes) egyéniségeket. A huszadik század első felében ez a kétféle lelki alkat talán a kor legnagyobb lángelméiben: Kodályban és Bartókban kelt életre. Kettejük életműve – amely a magyarság szempontjából művészi és tudományos téren egyaránt szervesen egészíti ki egymást – életútjuk, szerepük a magyar közéletben, hatásuk a magyarságra és a külföldre, munka- és érdeklődési körük, művészi magatartásuk, zenei alkotó munkásságuk mind ezt a kossuthi-deáki kettősséget példázza. Kodály magatartását, tevékenységét, tudományos és művészi munkásságát, szerepét a magyar művelődés egészében, közvetlen és közvetett szellemi és emberi hatását, mindazt, amit az utolsó negyedszázad folyamán szóban, írásban és kótában közölt, csakis ennek a Deák–Arany típusú alkatnak szemléletében érthetjük meg. Mint ember- és önismerő, bölcsen és tudatosan vállalta ezt a szerepet, épp oly meggondoltan, amint Bartók tudatosan lépett az emigráció neki oly tragikus végű útjára.

Ebből a szemszögből nézve Kodálynak az utolsó évtizedben végbevitt munkássága, közéleti és nemzetnevelői szerepe nemcsak logikus folytatása az előző fél évszázad munkájának, hanem – minden külsőség ellenére – töretlen helytállás ama eszmény mellett, amelyeket a századfordulón fellépő fiatal tudós és művész tűzött maga elé. A magyar élet külső körülményei számtalanszor változtak körülötte, de a cél mindvégig ugyanaz maradt: a magyarságot zenében, kultúrájában magyarabbá és egyben európaibbá tenni. A hangsúly egyformán erős mind a két tényezőn: magyarságon és európaiságon. De mégis, a külső életlehetőségek szerint hol egyikre, hol másikra tolódtott erősebben. Az utolsó évtized modus vivendije minden eddiginél nagyobb erővel készítette őt arra, hogy műveiben főként a magyarságra helyezze a hangsúlyt. Természetes következménye ennek, hogy Kodály utóbbi művészi alkotásaiban a magyar stíluselemek még tudatosabban domináló szerephez jutottak, mint régebben. Téma- és szövegválasztásai is erről tanúskodnak. Kecskeméti Vég Mihály zsoltára gyönyörű nyelvében és magyar szimbolikájában is univerzális, mint ahogy a Psalmus Hungaricus is a világirodalom örökérvényű alkotásainak sorában kapott méltó helyet. Ez így volt 1923-ban. Ám 1955-ben Zrínyi Szózata, a Zsoltár mellett Kodály legmegrázóbb és leghatalmasabb kórusműve, felelet volt a megváltozott időnek. Ebben a művében – mint annak idején Zrínyi – csak a magyarsághoz szól. Ez a remekmű él vagy hal, megmarad vagy elvész a magyarsággal. Legyünk tisztában azzal, hogy Európa ezt a szót sohasem fogja megérteni, mint ahogy nem értette meg sem Zrínyi vagy Rákóczi, sem Kossuth, vagy a későbbi szorultságok idején a magyar mindig egyedül maradt a bajában. De e megrázó zeneköltemény két év előtti magyarországi diadalútja tanúbizonyság arra, hogy a magyar nép, amelyhez szólt, megértette. És itt ér véget a kutyalóvó tudomány hatalma.

Kodály az utóbbi évtizedben a tudomány terén is halhatatlant alkotott. Nélküle – hogy csak egyet említsünk –, az ő irányítása, közreműködése és tekintélye nélkül sohasem jelent volna meg a Corpus Musicae Poularis Hungaricae, a Magyar Népzene Tárának eddigi hatalmas négy kötete, amely nemcsak a magyar művelődés fölmérhetetlen kincseshányája, hanem a nemzetközi zenefolklor – tudományban is páratlanul álló teljesítménye. Arany János népdalgyűjteményének kéziratát facsimilében adta ki, rendezte Pálóczi Horváth Ádám „Ötödfélszáz Énekek” kritikai kiadását, ezenkívül a Tudományos Akadémia Bartók-szobájában kezdeményezett és munkatársai által szerkesztett kiadványok egész sora vall a nagy nemzetnevelőre és irányítóra.

A külföldre szakadt magyarság szívének egész melegével köszönti Kodály Zoltánt, és kívánja, hogy Isten tartsa meg jó egészségben, kimélje meg a bánattól, gondtól, hogy még sokáig lehessen a nemzet és az európai kultúra világossága ebben a nagy sötétségben.

(*Megjelent: Új Látóhatár, 1957. december, 342–344.*)

3.

A 75. születésnap tiszteletére – 1957. december (szerk.)

KIRELEJSZOM

Emlékezés Kodály Zoltán tanár Úrra 75. születésnapján

Immár majd három évtizede történt, egy zimankós, sötét januári estén, a pesti Zeneakadémia Király utcára néző másodemeleti zeneszerzés-tantermében, amikor Orosz bácsi már tükön ülve morgolódott portásfülkéjében, hogy Kodály tanár Úr miatt még mindig nem lehet bezárni a kaput, annyit tanít. Utolsó órája volt a negyedéves hallgatónak, akik mindig ottmaradtak még, hogy egy évjáráttal elkésztett növendéktársuk, aki egymagában képviselte osztályát, ellenpont óráján repetálják soha nem elég kontrapunkt tudományukat. A tanterem félhomályában csak a régimódi, tengeri kagylóra formált ernyőjű

zongoralámpa világította meg a hangjegytartóra kitergetett kéziratok kótalapokat. Kodály tanár Úr, szokásához híven, a zongoránál ülve olvasta a dolgozatot, míg növendékei tisztes távolban félkaréyban körülállva őt, követték szigorú tanári tekintetét, mely elől a legkisebb hiba sem bújhatott el. A síri csendben, melyet csak a Király utcai villamosok felszűremlő csengetése tört meg néha – hogy tudták azok a pesti villamosvezetők verni a csengőjüket! – különös optikai jelenség kötötte le mindjobban a figyelmünket: Kodály tanár Úr keze, botvastagságú kőművesceruzáját ökölre fogva, serényen járt fel s alá a lámpa fényében, minden taktusban nagy, vastag, ferde vonalakat húzogatva a kéziratlapokon. Mikor már vagy a harmadik oldalnál tartott evvel a kéztornával, és a terembéli csend is mindjobban kezdett telítődni villamossággal, egyszerre kirobbant belőle a szó: „mondja, maga azt hiszi, hogy tú meg tetű az mindegy?” Mint kiderült, Kodály tanár Urat azért hagyta el egyébként mintaszerű pedagógusi türelme, mert növendéke a szigorú ellenpontórára egy olyan Kyrie-tételt szerzett, amelyben véges-végig hiányzott egy szótag: Kyrieleison énekeltek (talán valami népies beütéssel) a szólamok a szokásos Kyrie eleison helyett. Így aztán egy ilyen tú-tetű-betű miatt dugába dőlt az egész kontrapunktikus épület, bármilyen jól is lett légyen volt egyébként, megszerkesztve.

De nemcsak ellenpontgyakorlatokkal van ez így. Másféle épületek, az élet épületei is összedőlhetnek néha egy kifelejtett, avagy pedig éppen feleslegesen hozzátett betűn, szótagon. Főleg az olyan rosszul szerkesztett (lég-)várak, melyeket a politikai tudatlanság eskábál össze. Avagy melyeket a politikai aljasság aknáz alá. Ilyen romépületté vált az a Magyarország is, amelynek tégláit a második nagy embermészárlás után egy becsületes, igazi, európai értelmű demokrácia mellett hitet tett nép jövőbe vetett bizodalma, tiszta szándéka és páratlan vitalitása hordott össze a feudalizmustól százéves késéssel végre megszabadult Pannóniában. E téglahordók nagy és lelkes sorának élén igazi „élmunkás-ként” (ahogy ma mondják) fiatalok tetterőben, a szellemi élet minden lényeges területén ott serénykedett Kodály Zoltán tanár Úr. Igaz, a Kyrieleisonból akkor is hiányzott még egy betű: éppen az az e betű, amely a Kyrieleison Kyrie eleisonná, a demokráciát ez esetben tetű nélküli teljes értékű valósággá teszi. De akkor még minden jó szándékú, becsületes magyareMBER azt hihette, csak idő kérdése, hogy az e betű, s vele az igazi Kyrie eleison megjőjön a Duna–Tisza tájára. Hiszen a különbség az előfeltételek megteremtése után már valóban csak annyi volt, mint amennyi a tú meg tetű között. Hitt ebben Kodály tanár Úr is, teljes művészeti-, akadémiai- és egyéb sokrétű tanácselnöki ornátusában. Ki gondolt volna akkoriban arra, hogy a nyugati nagyhatalmak szövetségeseinek, az orosz történelemcsinálóknak ambíciója az legyen, hogy egy évszázadon belül kétszer is felövezzék fejüket a magyar szabadságmozgalom barbár, retrográd vérbefojtóinak kétes értékű babéraival? De hát beleszólni a gusztusába senkinek sem lehet, és a magyar nép is tragikus-későn ébredt rája, hogy a Kyrieleisonhoz nemcsak az e betű meg nem jön, hanem még ez a megmaradt e nélküli Kyrieleison is elveszhet majd lassacskán történelmének ebben a szomorú tüves-tetves korszakában, ha nem vigyáz. Sajnos nincs rá érzékésünk, hogy megkérdézhethénk Kodály tanár Urat, hogy vélekedik most erről az ádáz, éktelen kirelejszomoskodásról, amelyben minden kontrapunktozás veszett fejsze nyele? Miután a megellenpontozott és felbabérozott kontraszsubjektumok éktelenségei hosszú évek óta féltő gonddal óvják az országhatárokon belül a „*Ce qu'a vu le vent d'Quest*” féle debussys formalista fuvallatok káros hatásától, nincs módunk a személyes érintkezésre, hogy 75. születésnapján vele kezét szorítva megtudakolnók véleményét erről az új Kyrie-tételről.

Így csak hipotézisekre vagyunk utalva, amikor úgy gondoljuk, hogy bizonyára most is, mint három évtized előtt tette, ökölre fogná botceruzáját, és a félhomályban szavát hallatva, keményen megróna az éktelenségében tudatlan növendéket: „*hát maga még mindig azt hiszi, hogy tú meg tetű az mindegy?*” Nem mindegy tanár Úr. Sok múlhatik egy e betűn, mint

ahogy sok múltott, az el- vagy el nem menés eggyel több, vagy eggyel kevesebb e betűjén is. Tanár Úr egy e betűvel többet választott magának, mert múltja, művészi helyzete, céljai, a magyar művelődésben betöltött központi szerepe arra predesztinálták, hogy a megkezdett úton így menjen végig az érdemrendek és Kossuth-díjak permetegében, maga gyártotta esernyővel védve magát a túlságos átázástól. És bár esernyőjére nem ragasztott cégjelzést, mégis látnivaló, hogy az jellegzetes „made in Hungary” áru: nagy kerek parapli, amely nemcsak őt, hanem sokakat megvédett már az átázástól. S ha kell, vastag háziszóttasból készült ernyője kibírja még a jégverést is. És mint aki tudvalevőleg nemcsak a kontrapunkt, hanem a téli sportok sí- és korcsolyabajnoka is, nagy jártasságra tett szert régi, kényszerű magyar hagyomány szerint a parapli sportszerű kezelésében is, hol szélmentében, hol ellenében tartva ügyesen, nehogy a hirtelen támadt forgószелеk vagy tartós steppeviharak kifordítsák azt. Amikor pedig a sportoktól elfáradtan visszavonul tuszkulánumának csendjébe, régi népdalainak tudományos és kompozíciós alkotó munkásságának művészi elmélyedésében álmódja a magyar jövő valóságát, amely a nagy művész és nagy tudós eredményeinek tényeiben kapta meg zálogának fénylő aranyfedezetét. Igen, Tanár Úr, tű meg tetű nem mindegy. És eljövend az idő, amikor majd a magyar nép ilyen aranyfedezet birtokában a szabad nemzetek nagy kórusában két e vel fogja énekelni a maga szólamát a karácsonyi Kyrie eleisonban.

(Elhangzott: Szabad Európa Rádió – München, 1957. december)

4.

A 80. születésnap tiszteletére – 1962. december (szerk.)

KODÁLY ZOLTÁN

Kodály Zoltán december 16-án tölti be életének 80. esztendejét.

Ezen a napon a politikai határokon belül és azokon kívül, a hazai földön és a világon diaszpórában élő, a térben szétszakított, de az időben mégis egy magyarság és egy egész világ fordul Feléje, köszöntvén a Mestert a tisztelet főhajtásával, a szeretet melegével és egy nemzet hálijával nagy fia iránt.

A tisztelet főhajtásával az iránt, aki több mint fél évszázados működésével a magyar zenét visszavezette a nyugat-európai népek nagy zenei családközösségébe, amelyből a török vész folytán kiszakadt volt; amiért a magyar zenei műveltséget újra a nyugat-európai kultúrnemzetek művészetének szerves tényezőjévé emelte, úgy, ahogy az volt a 16. század elejéig.

A szeretet melegével a magyar nép nagy tanítómestere iránt, akinek egy gazdag élet sok küzdelmén-keservén, de végül is még több megbecsülésén át gondja volt arra, hogy a magyar óvodás gyermektől kezdve a nemzetcsalád legidősebb tagjáig a nemzeti társadalom minden rétegének eljuttassa kótában, írásban és szóban fogant tanítását a zenei hangból formált dallam-harmónia, az írott szó és az élő beszéd médiumán keresztül. Ennek a tanításnak egy alapmotívuma szólt minden dallamából, minden betűjéből és minden kimondott szavából: legyünk teljes magyarok és legyünk teljes európaiak, mert csak így maradhatunk fenn, és csak így tölthetjük be hivatásunkat Kelet és Nyugat mezsgyéjén, Európa és a világ nemzeteinek nagy családjában.

És végül egy nemzet hálijával az iránt, akit sok nehéz időkből és végül a legnagyobb megpróbáltatásokban is mindig ott tudhatott a maga körében és aki akkor is felemelte tiltó szavát a gaszág, becstelenség, hazugság és igazságtalanság ellen, amikor sokan mások hallgattak, vagy némaságra kényszerítettek voltak. És nem akadt olyan farizeus a sok képmutató között, aki szemtől szembe mert volna követ dobni rá, az igazság útján járóra.

Olyan a magyar nép sorsa, mint azoké a telepeseké, akik földrengéses vidéken, vagy tüzes lávájukkal időnként mindent elpusztító vulkánok környékén tanyáznak. Időről időre romba dőlnek házaik, a tüzes láva elégeti termőföldjeiket, de minden ilyen katasztrófa után újrakezdi az életet. Talán mindig azt remélik titokban, hogy az volt az utolsó baj, több földrengés nem jön, és a tűzhányó is kialszik. Amíg egyszerre csak újra ott a vész.

Történelme folyamán a magyarság mindig is így kezdte újra nemzeti életét egy-egy földrengés után. Elsíratta halottait, eltakarította a romokat és újult erővel nekifogott az építésnek. És lelkében szinte mindig az „ez volt az utolsó baj” reményével. Csakhogy ez az építkezés nem haladt mindig egyformán az élet síkján. Néha olyan sok, nagy és gyakori volt a baj, hogy mire elkészült a fél házzal, már újra a nyakán volt az új földrengés. Ezek a földrengések minden kultúraszint között zenei műveltségünknek ártottak leginkább, mert minden műveltségi ág közt természeténél fogva a zenekultúra a legérzékenyebb: magas fokú zenei műveltség csak bizonyos külső feltételek mellett jöhet létre. Így történt, hogy Moháccsal és a török háborúkkal az addig művelt Nyugattal párhuzamosan fejlődött zenekultúránk leginkább szenvedett, és olyannyira elpusztult, hogy szinte híradónak is alig maradt belőle egy-egy szerény feljegyzés. Mialatt a nyugat-európai népek nemzeti magas zenekultúrájuk fejlődésének legnagyobb századait élték, addig mi a törökkel, aztán meg a labanccal küszködtünk pusztá létünkért. Városi kultúránk csak a végeken, Erdélyben és a Felvidéken tenyészhetett, és társadalmi fejlődésünk a városi polgárság megerősödésében sem tarthatott lépést a Nyugattal. Mire pedig végül is oda jutottunk, hogy saját portánkon gazdálkodhassunk, akkor meg közel háromszáz év európai mulasztást kellett volna behozni, és egyidejűleg az akkori jelennel egyenértékűt alkotni. Ez megoldhatatlan feladat volt, és a feladatnak ezt a megoldhatatlanságát tükrözi az a sziszifuszi küzdelem, amely egész 19. századi művelődéstörténetünket jellemzi. Óriási lendülettel, de a megoldásra váró feladatok tömkelegében kikerülhetetlen fejlődéshézagokkal – hisz még ráadásul ekkor sem maradhatott el az obligát földrengés, mely a század közepén újra csak alaposan megtépázta létünket! – így érkezünk el a jelen századfordulójáig. Irodalmunk és költészetünk még aránylag szerencsésen vészelté át e korokat, ámde képzőművészetünk és zenénk annál inkább megsínylette őket. A 19. század magyar romantikus műzenéje tanúsítja legjobban ezt a tragikus törést, meghasonlást, iránytévesztést, mely az elveszettek bepótlása és az Európával való lépéstartás feszültségpólusai közt létrejött. Egyik sem sikerült igazán, mindkettő csak úgy-ahogy, félig-meddig. Még Lisztnek, a kor és minden idők egyik legnagyobb zsenijének sem. Nem is sikerülhetett, mert egy európai színvonalú nemzeti zenekultúra kialakításához hiányzott az alap, és így a felépítmény, amit e nélkül felhúztak, légvár maradt csupán.

De mintha a természet örök rendje, az események kölcsönhatásában jelentkező nagy kiegyenlítő, az ós-logos, kárpótolni akarta volna az elvesztetteket. Ami tönkrement fönt, azt megőrizte lent, a nép évezredek mélyébe visszatapintó öntudatlan, intuitív emlékezete: ősi népzeneinket. Ez a népzenei hagyomány számunkra sokkal többet és lényegében más jelent, mint más európai nemzeteknek a maguk népdalai. (Nem is nagyon értik ezt ma már Nyugaton.) Sőt nyugodtan mondhatjuk: nemcsak sokkal többet, hanem egyszerűen mindent. Ha ez is elpusztult volna, mint magas zenekultúránk, akkor még elképzelni is rossz, milyen szürkeségben és ismeretlenségben tengődne ma a magyarság! Lidércnyomásos gondolat ez, még pusztá feltételezésére is libabőrössé leszünk! Mert enélkül a dolgok kölcsönhatásának törvényszerűsége szerint páráját ritkító, ragyogó jelenkori irodalmunk és költészetünk (melyet a múltat is felidéző sugárzásában a művelt világ csak most kezd ámulva felfedezni) sem jött volna létre. Ady, Babits nem képzelhető el egyidejűleg Bartók és Kodály, mint ahogy az új magyar zene mozgalma sem pl. a „Nyugat” írói köre nélkül.

Az új magyar zenének, amely ma már egyéni hangsúlyának megtartásával szerves tényezője lett az általános európai zenekultúrának, ez a népzenei alapépítménye ott élt, sőt

nyilván még tökéletesebb teljességében a falvak népének ajkán a 19. században is. Liszt sejtette ezt, szándékában is volt felcsapni első népzeneegyűjtőnek, de tengernyi egyéb elfoglaltsága miatt sohasem valósíthatta meg. De meg hiányzott akkor az efféle vállalkozáshoz a megfelelő, általános szellemi beállítottság, lelki atmoszféra is. Hogyan is lehetett volna meg, hiszen az akkori általános felfogás szerint tanult zenész csak nem megy a parasztkok „diszfónáit” hallgatni! Még sokkal később is, a fiatal népzeneegyűjtő Kodályt úgy leckéztette meg egy idősebb jóakarója, hogy „*aki maga is tud komponálni, minek járkal falun olyan dalok után, amiket minden cseléd tud!*” 1927-ben Kodály így ír a parasztság és a népzene helyzetéről: „*a magyar nép úgy élt a műveltebb nép tőszomszédságában, mint egy idegen világrész. Ma is úgy él. Budapestről Párizsba rövidebb volt az út, mint Kászonújfaluba... Én is előbb jutottam el Párizsba, mint Kászonba. De még jókor megtudtam, hogy itt is van annyi keresnivalónk, mint ott.*” Aztán meg tanult zenészeink nagy többsége akkor, a 19. század közepén, még német, vagy német eredetű volt, és így hiányzott a megfelelő lelki rezonancia is az efféle vállalkozáshoz. Más oldalról jövő, irodalmi-szociológiai-néprajzi hatásoknak kellett előbb megmunkálni a talajt, mielőtt Kodály Vikár Béla 1896-ban, az első fonográffal végzett gyűjtésétől indítatva, 1905-ben megkezdte a magyar népzene tudományos felgyűjtését és tanulmányozását. (Bartók Béla 1906-ban csatlakozott hozzá ebben a munkában.) Ennek az addig teljesen ismeretlen zenei kontinensnek felfedezése nemcsak az ettől kezdve a maga útján tovább fejlődő, autochton népzene tudomány szempontjából volt korszakalkotó jelentőségű, hanem még inkább azért, mert evvel adva volt egy európai színvonalú magyar művészi zene létrejöttének előfeltétele. Az az átalakulás, amely a nyugati nemzetek kollektív népzenejének a művészi zene individuális formáiba való felszívódásával kialakította az európai zenei stílusokat, Nyugaton a 15., 16. és 17. században ment végbe. Ekkor újul meg Nyugat-Európa magas zenekultúrája evvel a metamorfózissal úgy, hogy ennek a népzenei alapanyagnak még a nagy Bach művészetében is szerepe van. Az európai művelődésnek ezek azok a tündöklő évszázadai, amikor az olasz, francia, spanyol, német és angol zeneművészet renaissance-át éli, amikor a zene ezeknek a nemzeteknek létében általános, az ember mindennapi életét kitöltő, elmaradhatatlan igénnyé, kulturális tényezővé válik. A zene ekkor és itt valóban mindenkié, mert a nép a magas művészi zenében a magáéra ismert. De egyúttal általánosan európai is, mert a kialakult művészi formák közössége összekapcsolta őket a kifejezés azonos bázisán. Mi akkor történelmünk sokat emlegetett, rendkívül megtisztelő, de igen hátrányos szerepét játszottuk: a „Nyugat védőbástyája” voltunk. (Úgy látszik, ez a szerep azóta sem változott.) De legalább annyi hasznunk volt ebből, hogy nem használtuk el népzenei rezervoárunkat, mert a hadakozások közepette nem akadt senkinek ráérő ideje arra, hogy merítsen belőle. Így aztán, mire a nyugati nemzetek legtöbbször a 20. század felvirradtára népzenei kovászának java részét elfogyasztotta, és más sütőporok után kellett néznie (Schönberg és a dodekafónia), a mi kovászunkat még éppen csak, hogy elkezdettük bedagasztani kenyérünk tésztájába. Szerencsés rendeltetése volt a sorsnak, hogy éppen mire kenyérünk megkelt, hozzáadta a kenyérsütés minden csínját-bínját ismerő, szakmájuk tudományát az utolsó fogásig virtuózan kezelő pékmestereket is.

Ősi, a technikai civilizáció romboló befolyásától még mentes népzenei hagyomány és európai magas zenei tradíció: íme a két tényező, amely Kodály (és nagy sorstársa, Bartók) művészetében az egyéni zenei nyelvezet magasrendű szintézisében újra európai érvényre jelent meg a művelt nyugati nemzetek közösségében.

Kodály egész életműve ebből a népzenei talajból nőtt ki. Akár közvetlenül használ fel népzenei anyagot műveiben (mint pl. a Marosszéki táncokban, a Galántai táncokban, a Páva-variációkban), akár attól függetlenül, de a népzenei melosztól átítatott egyéni nyelven szól (Psalmus Hungaricus, Budavári Te Deum, zenekari Concerto, Missa Brevis,

Szimfónia), akár zenekarra, kórusra, énekhangra avagy szólóhangszerekre ír, zenei idiómájának gyökerei mindenkor népe zenéjének őshumuszából táplálkoznak. Művészi kereteit, a zenei anyag megformálásának technikáját azonban Palestrinától, Bachtól, Beethoventől sajátította el és így, ezen az úton vezette vissza a magyar zenét több mint 300 éves számkivetettségéből, és immár ragyogóbb köntösben, mint valaha, a nyugat-európai népek nagy zenei családközösségébe. Mivel pedig itt is a dolgok kölcsönhatása érvényesül, idézzük Tóth Aladár szavait: „*Mióta Kodály hasonló kulturális magaslatra emelte a magyar nép zenéjét, azóta Palestrina már könnyen megközelíthető minden magyar számára.*”

Amde, ha Kodály csak ezt teszi, akkor ez megmaradt volna a nevéhez fűződő nagy egyéni cselekedetnek a művészi példa kisugárzó intenzitásával úgy, mint az európai zenetörténet többi nagy alkotó művészenek életműve. Kodály azonban mélyebbre akart hatolni. Tudta, hogy zenei műveltségünk megalapozásához és fennmaradásához ez nem elég. Ehhez az szükséges, hogy a nemzet minden társadalmi rétegének tagja, bölcsőtől a sírig, az óvodás gyermektől az idős nemzedékig körül legyen véve egy olyan zenei légkörrel, amely a teljes magyarság és teljes európaiság oxigénjével telített. Így tanítása nem szorítkozott csupán zenefőiskolai tantermének szakmai kérdéseire, hanem annak falain messze túl átfogta az egész magyar zenekultúra területét. Harmincöt éves zenefőiskolai tanári működése alatt, de azóta is, hogy ezt felcserélte a Magyar Népzene Tára kiadásának tudományos akadémiai vezetésével, egészen a mai napig, nem szűnt meg írásban, szóban és százakra menő pedagógiai célzatú irodalmi- és kórusművével a magyarság zenekultúrájának ügyét a zenei nevelés reformjával szolgálni. Ezért harcolt 1925-től, első gyermekkarainak megjelenésétől kezdve tudatos célirányossággal és minden rendelkezésre álló eszközzel a magyar gyermek helyes zenei neveléséért az iskolai énekoktatáson keresztül. Ennek a célnak alap gondolatait így foglalja össze a Magyar Népzene Tára első, a teljes magyar népi gyermekjátékkincset felölelő hatalmas kötetéhez 1951-ben írt előszavában:

„*Aki nem szereti a magyar népet, leg hamarabb a gyermekeken át fogja megszeretni, amint e játékok varázslatos kaleidoszkópjából felé sugárzó, s a pajkos hetykeségtől gyengéd ellágyulásig változó száz arcát figyeli és megismeri. Ezért a nevelő nem lehet el e játékok beható ismerete nélkül. Szomorú gyermekkorra nyomait holtáig viseli, aki úgy nőtt fel, hogy nem volt részük bennük. Annak nincs sürgősebb teendője, mint utólag megtanulni, beleélni magát, mert enélkül nem férkőzik a gyermek lelkéhez. Csak itt látja, hogyan tükröződik a világ a magyar gyermek lelkében.*”

Végül pedig előszavát e sorokkal zárja:

„*Olyan a magyar népköltészet, mint egy hegyi patak, melynek medrébe nagy kőszikla gurult s útját csak annak megkerülésével folytathatja, előtte tóvá dagad s látszólag nem is folyik. Azt a sziklát medréből félregörgetni, hogy szabad folyását, fejlődését semmi se gátolja többé: köznevelésünk, tudományos és művészeti politikánk legfőbb teendője.*”

Kodály művészete az országhatárokon bévül és kívül egyformán hirdeti zenénk teljes magyarságát és teljes európaiságát. De nekünk Ő ennél sokkal több: folytatása történelmünk azon nagyjainak, akik nemzeti létünk megpróbáltatásainak sötét idejében mindenkor világító fáklyái voltak a magyarságnak a jobb jövője felé vezető úton. Ezért szöla Bartók imígyen róla:

„*Ha azt kérdezik tőlem, mely művekben ölt testet legtökéletesebben a magyar szellem, azt kell rá felelnem, hogy Kodály műveiben. Ezek a művek hitvallomás a magyar lélek mellett. Külső magyarázata ennek az, hogy Kodály zeneszerzői tevékenysége kizárólag a magyar népzene talajában gyökerezik. Belső oka pedig Kodály rendíthetetlen hite és bizalma népének építő erejében és jövőjében.*”

(Megjelent: Új Látóhatár, 1962. december, 509–514.)